

Gümüřer, T., (2022). Kitap Tanıtımı – Türk Folklorunda Levirat Yaz: Çelik, A.,
Folklor Akademi Dergisi. Cilt:5, Sayı:2, 533 – 536.

Makale Bilgisi / Article Info

Geliř / Recieved: 27.06.2022

Kabul / Accepted: 05.07.2022

Kitap İnceleme / Book Review

TÜRK FOLKLORUNDA LEVİRAT

Tayyib GÜMÜŐER*

Adil Çelik, *Türk Folklorunda Levirat*. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022, ISBN: 978-625-8069-54-9, XIV + 198 Sayfa.

* Yüksek Lisans Öğrencisi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Sivas/Türkiye. e-posta: tayyipgmsr@gmail.com. ORCID: 0000-0003-0347-2954.

İnsan hayatının geçiş dönemlerinden olan evlilik, farklı kültürel bağlamlarda gerçekleşen törenlerle ve bu bağlamlarda yapılan farklı uygulamalarla Türk kültürü için önemli bir evredir. Örnek (1977: 185) evliliğin öneminden şu sözleriyle bahseder: “İnsan yaşamının ikinci geçit dönemi olan evlilik, gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir basamağını oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkilerin belirlenmesi ve düzenlenmesi açısından her zaman, her yerde önemli bir olay olarak kabul görmüştür.” Bu evre sadece iki insanın hayatını birleştirmesi değil aynı zamanda farklı insanların, farklı inanışların ve farklı yaşayış biçimlerinin birleşerek birçok kültürel uygulamaların kaynaşmasını, birçok yeni kültürel uygulamaların meydana gelmesini sağlamıştır. Bu uygulamaların yanı sıra farklı kültürler, kendi inançları ve toplumsal baskıların etkisiyle farklı evlenme biçimlerini meydana getirmiştir. Görücü usulü, kız kaçırma, berdel, beşik kertmesi gibi, levirat da bir evlilik biçimidir.

Kavramsal olarak “ölen bir kardeşin geride kalan karısı ile evlenme ayrıcalığı veya daha sık olarak görevi” şeklinde tanımlanan levirat (Sapir’den akt. Çelik, 2022: 40) eşi ölen kadının dul kalmaması, çocuk ya da çocuklarına bakacak bir babanın olması adına başvurulmuş bir evlilik biçimidir. Bu evlilik biçimi herhangi bir sevgi bağı olmadan, geçim, namus, töre gibi kavramlar çerçevesinde; toplumdaki gelecek tehlike ve baskılara maruz kalmamak adına uygulanmıştır. Bağlı ve Sever’in (2005) ise levirat kavramına getirdikleri açıklama ise şu şekildedir: “Dul kadının ölmüş olan kocasının erkek kardeşi ile evlenmesi ya da evlendirilmesidir. Bir erkek öldüğünde geride eşi ve çocukları kalıyorsa, kalanlara daha iyi bakacak ve aynı zamanda aile bütünlüğünü de bozmayacak bir evlilik amacıyla yapılan bu evliliklerde, çoğunlukla evlenen kişilerden ziyade ailenin kararıyla gerçekleşmektedir.” Bu açıdan bakıldığında, kişilere herhangi bir tercih hakkı bırakılmadan yapılan bu evlilik biçimi, insanların hayatında büyük değişikliklere sebep olacak ve ömür boyu sürecek tahribatlar meydana getirebilecek niteliktedir.

Türk Folklorunda Levirat adlı kitap Türk kültüründe uygulanan bu evlilik biçimi üzerine yapılan en kapsamlı çalışmadır. Daha önce bu konu üzerine Bağlı ve Sever (2005) tarafından yazılan bir makale ve farklı kişilerin yapmış olduğu kısa değerlendirmeler dışında konuya bu denli bir eğilim görülmemiştir. Sözlüklerde dahi tanımının bulunmadığı göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmanın gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda artık uygulanmadığı zannedilen bu geleneğin, toplumda hâlâ var olması bu araştırmayı gerekli kılmış ve Türk kültürü için oldukça özgün bir çalışmaya kapı açmıştır.

Elimizdeki bu çalışma sadece üzerine düşülmeyen bir konuyu ele almamış, aynı zamanda icrasından vazgeçildiği zannedilen, bir geleneğin hâlen yaşadığını göstermek amacıyla yapılmıştır:

“Türkçede levirat üzerine oluşan sınırlı literatürün bu konuyu yalnızca tarihsel bir tema olarak ele almış olması, konu üzerine yüzeysel bir literatür taraması yapan kişilerde levirat geleneğinin geçmişte yaşanmış ve artık icra edilmeyen bir evlilik biçimi olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Bu, sorunlu bir durumdur çünkü bu gelenek tüm canlılığı ile Anadolu’nun tamamında hâlen icra edilmektedir” (Çelik, 2022: ix).

Türk kültüründe, insanlar ve toplumlar üzerinde derin yaralar bırakan levirat konusunu ele alan bu kitap, Dr. Adil Çelik tarafından 27 kaynak kişiden derlenen bilgilerden faydalanarak yayına hazırlanıp Paradigma Akademi tarafından 2022 yılında yayımlanmıştır. Kitap “Ön Söz”, “Giriş”, “Kuramsal Çerçeve”, Leviratın Yapısı İşlevi ve Anlamı”, “Anlatı Teması Olarak Levirat” adlı üç bölüm ile “Sonuç” ve “Kaynaklar” bölümlerinden oluşmaktadır. Kitabın kapağında Fadime Yıldırım ve Fadime Türkes Şahin tarafından bu kitap için özel olarak çizilen bir resim bulunmaktadır. Bu resimde yan yana bir kadın ve bir erkek, oldukça hüznü ve üzümlü bir ifadeyle, ikisinin de sırtına yüklenmiş bir tabutla görülmektedir. Bu tabut hem ölen ağabey/kardeşi hem de ölümünden sonra bu iki insanın sırtında yüklenen büyük yükü simgeler. Tabutun içinde hem ölen ağabey/kardeş hem de hüznün ağırlığı görülmektedir. Görseldeki insanların kıyafetleri ise geleneksel tarzda, daha çok kırsal kesimin tercih ettiği gündelik kıyafetlerden oluşmaktadır. Kitap kapağı için tercih edilen bu görsel oldukça ilgi çekici ve gerek kitabın adı gerek konusuyla son derece senkronize olmuştur. Aynı zamanda kitap için çizilen bu resim konunun özgünlüğüne de ayak uydurmuştur.

Giriş bölümünde araştırmanın sınırlılıkları ve yöntemi hakkında bilgi veren Dr. Çelik, sahada karşılaştığı sorunları aşabilmek adına ne gibi çözümlerine başvurduğundan bahsederek böylesine

mahrem bir konu üzerine araştırma yapılırken nasıl bir yol izlenebileceğini de göstermektedir. Çalışmanın “Kuramsal Çerçeve” başlıklı birinci bölümünde konunun dayandığı temel ele alınarak; aile, akrabalık, halk hukuku, evlilik kurumu, evliliğin törenselliği gibi başlıklarda antropolojik ve folklorik bilgiler verilmiş; levirat literatürü ve kuramları başlığında ise levirat kavramı; dünyada, eski Türklerde ve günümüz Türkiye’indeki yansımalarıyla ele alınmıştır.

“Aile, yalnızca üreme ve üretim mekanizmaları üzerinden anlaşılmaya çalışıldığında, bu kurumun anlamı tam olarak kavranamaz. Bu kurumun temel işlevlerinden biri de birey için gerekli olan temel hayat bilgisini ona öğretmektir. Ailede öğretilen değerler üzerinden orada yetişen bireyin sadece aileye değil aynı zamanda ulusa da entegrasyon süreci gerçekleşmiş olur. Bu açıdan yaklaşıldığında ise aile bir yandan siyasi, diğer yandan ise eğitsel işlevleri üstlenmiş bir kurum olarak dikkat çeker.” (Çelik, 2022: 16).

Aile kurumunun, sadece üreme değil toplumsal var oluş ve bireysel kabullere dayalı gelişim sürecinin tamamlama adına gerekliliğinin anlaşılmalıdır. Ailenin toplumdaki gerekliliği farklı sebeplerle yıkılan ailelerin onarılması ihtiyacını da doğurmuştur. Bu hususta da dul kalan bir kadının toplumda ailesiz kalmaması adına evlilik yapması gerekliliği, levirat geleneğinin uygulanmasına ortam hazırlamaktadır.

Çalışmanın teorik bilgiler ve analizlerden oluşan ilk bölümünden sonra, “Leviratın Yapısı İşlevi ve Anlamı” başlıklı, asıl konunun işlendiği bölüm gelmektedir. Bu bölümde leviratı besleyen kültürel bağlamdan başlanarak, iç evlilik eğiliminin etkisi, gelin ve damat, leviratın ön koşulları, ölüm ve yas, evliliğin gürültüsüz ve sıra dışı törenselliği ile leviratın sonrası başlıklarında levirat konusu detaylı biçimde ele alınmaktadır.

Leviratın ortaya çıktığı bağlam irdelenerek, levirat usulü yapılan evliliklerde tarım ve hayvancılığa bağlı ekonomik faaliyetlerin önemli bir yer tuttuğu tespit edilmiştir. Çelik (2022, 57) bu tespitini şu sözleriyle ifade eder: “Görüşme yapılan ve levirat usulü ile evlenmiş olan kadınların ve erkeklerin anne babalarının tamamının çiftçilikle uğraştıkları saptanmıştır. Bazı aileler çiftçilik uğraşına ek olarak hayvancılık da yapmaktadır ancak çiftçilik konusunda şaşırtıcı bir homojenlik göze çarpar.” Yazarın bu cümlelerinden levirat usulü evliliğin kırsal kesimlerde daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Geleneklerin daha yoğun yaşandığı bu yerlerde yaşam koşulları, kültürel normlar coğrafi şartlarla bir araya gelerek levirat türü evliliğin icrasına katkıda bulunmuştur. İlerleyen sayfalarda bahsi geçen başlıklarda levirat türü evliliğin farklı yönleri, kişilere ve topluma olan yansımaları, kaynak kişilerin cümleleriyle örneklendirilerek aktarılmış ve analizler yapılmıştır.

Levirat türü evliliğin kişiler üzerindeki etkisinin incelendiği gelin ve damat başlıklı bölümde bu evliliğin asında kadınların mağduriyeti gibi görüldüğünün bir yanlığı olduğu ve mağdur olanın erkek olduğu üzerinde durulur. Görüşülen kaynak kişilerden erkeklerin istisnasız hiçbirinin evlenmeyi istememesi; kadınların ise ezici çoğunluğunun evliliği kabul etmesi bu konudaki çarpıcı gerçeği göstermektedir (Çelik, 2022: 90).

Leviratın sonrası başlıklı bölümde ise bu şekilde evlenen kişilerin yaşadığı durumlar değerlendirilir. Erkeğin büyük mağduriyet yaşadığı bu evlilikte çocuk sahibi olarak evliliği içselleştirmek ve eşlerin aralarındaki bağın kuvvetlendiği görülmektedir (Çelik, 2022:138). Buna zıt biçimde evlendiği kadınla uzun süre cinsel birliktelik yaşamamış insanların ise dinî değerler kullanılarak yaşadıkları baskı patriarkal düzende öne çıkan önemli bir mağduriyet örneğidir.

“Anlatı Teması Olarak Levirat” adlı son bölümde ise levirat türü evliliğin sözlü anlatılardaki ve popüler kültürdeki yansımalarından örnekler verilir. Çelik, levirat türü evliliğin sözlü anlatılardan aranması gerekliliğini şu cümlelerle ifade eder: “Sözlü anlatıların toplumsal belleği yansıtmasına dair varsayımlar, halk bilimi disiplininin doğuşunda da önemli bir heyecan kaynağı olarak işlev üstlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında herhangi bir toplumdaki belli temalara dair toplumsal fikirlerin araştırılması gerektiğinde, o toplumun sözlü anlatılarına bakılarak isabetli bilgilere ulaşılabilir” (2022: 143). Bu gereklilikle birlikte mit, efsane, destan gibi farklı anlatı türlerinde tespit edilen levirat türü evlilik örnekleri okuyucuya aktarılarak değerlendirmeler yapılır. Ardından popüler kültür bölümünde, tiyatro oyunlarından, romanlardan ve sinemadan örnekler verilerek levirat türü evlilikler incelenir. Araştırmacı sahadan elde ettiği bulgularla geleneğin icracıları tarafından geleneğe yüklenen anlam ile kurgu dünyasında geleneğe yüklenen anlamı karşılaştırarak çıkarımlarda bulunur.

Yazar, sonuç bölümünde levirat geleneğini başlıklarda olduğu gibi farklı içeriklerle değerlendirerek farklı sonuçlara varmıştır. Levirat türü evliliğin daha çok erkeğin mağduriyeti ile sonuçlandığı, kadınların ise bu durumdan memnun olduğuna dair yapılan tespit bunlardan biridir. Leviratın cinsiyetler üzerindeki etkisinin önemi farklı çıkarımlara da kapılar açmıştır: Levirat geleneğinin XX. ve XXI. yüzyıl Türkiye'sinin kırsal bağlamında kadınlar için gerçekten bir sigorta işlevine sahip olduğu görülmüştür. Nihayetinde levirat pratiğinin Türk kültürünün tarihsel dönemlerinde olduğu gibi aileler arası iş birliğinin devamlılığını sağlama, mirasın aile dışına çıkmasını engelleme gibi işlevlerinin yerini, eşi öldükten sonra geride kalan dul kadın ve babasız çocukların geleceğini biçimlendirmeye bırakmıştır. Sözlü anlatılar üzerinde yapılan incelemelerle ortaya çıkan bulgularla, yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular örtüşerek hem gerçek hayatta hem kurgusal düzlemde bu geleneğin aynı şekillerde icra edildiği çıkarımı da sözlü anlatılar üzerine varılan bir sonuçtur. (Çelik, 2022: 167-170). Bu sonuçlar levirat türü evliliğin insanlar ve toplum üzerindeki etkisinin görünen örnekleridir. Artık uygulanmadığı zannedilen bu evlilik türünün, kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde insan hayatına etkisi çok açık biçimde anlaşılmaktadır. Gerek erkek gerek kadınların evliliğin öncesinde ve sonrasında yaşadıkları, insanlar üzerinde derin yaralar açmış hatta çocuklar da bu yaralardan etkilenmişlerdir.

Evlilik, kadın-erkek rolleri, toplumsal cinsiyet, gelenekler ve yaşatıldığı ortamlar üzerine günümüzde ve geçmişte birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların kendi içlerinde farklı değerlendirmelerle ele alınmaları kaçınılmazdır. Levirat geleneği üzerine yapılan bu çalışma ise öncelikle toplumda tabuya dönüşmüş bir konu olduğu için çalışmayı, araştırmayı ve en önemlisi cevaplar almayı oldukça zorlaştırmıştır. Gerek mahrem bir konu olması sebebiyle, gerek insanların kötü anılarını yeniden hatırlamak istememeleri sebebiyle levirat konusu insanlar için oldukça hassas bir konu haline gelmiştir. Bu çalışma da bu zorlukları aşarak yapılan, başta halkbilim olmak üzere bilim dünyasındaki büyük bir boşluğu doldurmuştur. Ancak bu çalışmada bir eksiklikten söz etmek mümkündür. Öncelikle, çoğu zaman, iki kişinin de istemediği bir evlilik, aynı zamanda kadının “ortada kalmaması” adına uygulanan bu gelenek, evlenen kadınlar için bir kurtuluş olsa da toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda olumlu bir durum değildir. Nitekim levirat türü evlilikte kadının tek başına çocuklarına bakamayacağı, geçimini sağlayamayacağı ve kendi ayakları üzerinde duramayacağı gerçeği gün yüzüne çıkar. Bu da toplumsal hayatta kadın-erkek eşitliğine aykırı bir durumdur. Bu noktada, bu hususa dair bir başlık görmemek çalışmanın eksikliği olarak söylenebilir. Kadın erkek eşitliği, toplumda kadının ve erkeğin yeri, evliliklerde kadın ve erkek rolleri gibi farklı başlıklar bu özgün çalışmayı zenginleştiren unsurlardan olacaktır. Bu konuyla birlikte, bu çalışma farklı bilim dallarında birçok farklı konuya temel oluşturarak levirat usulü evliliğin farklı açılardan değerlendirilmesini mümkün kılacaktır.

Kaynaklar

- BAĞLI, M. ve SEVER, A. (2005). “Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat”. *Aile ve Toplum*. 2(9), 9-23.
- ÇELİK, A. (2022). *Türk Folklorunda Levirat*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- ÖRNEK, S. V. (1977). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları